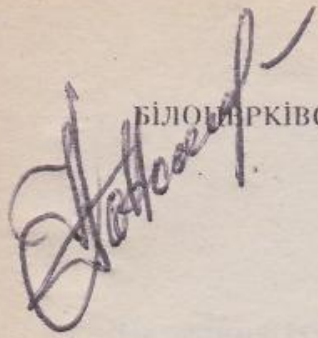

№6

МІНІСТЕРСТВО СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА
ТА ПРОДОВОЛЬСТВА УКРАЇНИ
БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИЙ ІНСТИТУТ

Кафедра паразитології і фармакології

ВИКОРИСТАННЯ ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН ПРИ ПАРАЗИТАРНИХ ЗАХВОРЮВАННЯХ ТВАРИН ТА ПТИЦІ

(Методичні рекомендації для студентів факультету ветеринарної медицини, фахівців ветеринарної медицини, слухачів Інституту післядипломного навчання, любителів та власників тварин)

Укладачі: Ю.Г. Артеменко, д-р вет. наук
Л.П. Артеменко, канд. вет. наук
А.А. Антіпов, асист.
С.І. Пономар, канд. біол. наук
Л.Ю. Якименко, асист.
О.С. Погорілий, канд. вет. наук

УДК 619:615.32(031)

Використання лікарських рослин при паразитарних захворюваннях тварин та птиці. Методичні рекомендації для студентів факультету ветеринарної медицини, фахівців ветеринарної медицини, слухачів післядипломного навчання, любителів та власників тварин / Білоцерків. держ. с.-г. ін-т; Ю.Г. Артеменко, Л.П. Артеменко, А.А. Антіпов, С.І. Пономар, Л.Ю. Якименко, О.С. Погорілий. — Біла Церква, 1994. — с.

Зроблена ботанічна характеристика, описані поширення, правила заготівлі та зберігання, хімічний склад і фармакологічні властивості ряду лікарських рослин, обґрунтовані правила застосування їх та препаратів, виготовлених із них, при паразитозах тварин та птиці.

Бібліограф.: 22 назв.

Рецензент: канд. вет. наук М.М. Паска

Всі хвороби можна
лікувати рослинами
Гіппократ

ВСТУП

Лікування рослинами називається фітотерапією.

Всі відомі на сьогодні ліки за своїм походженням поділяються на дві основні групи: природні і синтетичні. Останні, як відомо, створюються у хімічних лабораторіях шляхом синтезу із органічних та неорганічних речовин. Таких ліків нараховується сотні тисяч. Проте слід зазначити, що лікувальні препарати синтетичного походження мають ряд істотних недоліків. Їх введення в організм часто супроводжується побічними реакціями, які проявляються в основному у вигляді алергії. Час використання фармацевтичних речовин — 2-5 років, а тепер уже і менше: вони швидко старіють. А продукція зеленої фабрики природи впродовж сотень тисячоліть забезпечує людство надійними, нестаріючими засобами. Саме вони в медицині та ветеринарії всіх народів і всіх часів завжди були найпоширенішим засобом лікування людини та тварин при багатьох хворобах.

Рослини містять у собі складний набір різних органічних та мінеральних речовин. Поступивши в організм людини або тварини через харчотравний канал, вони зумовлюють комплексну дію на нього. Одні з них, провідні, в цілющій дії мають глікозиди, алкалоїди, сапоніни, гормони, ферменти та вітаміни. Інші містять в собі біологічно активні речовини /БАР/: клітковину, органічні кислоти, мінеральні речовини, ефірні масла тощо, вони діють допоміжно — підтримують функцію органів та систем хворого організму. Однак такий розподіл органічних речовин на основні і допоміжні надто умовний. Насправді вони тільки в комплексі виявляють свою цілющу дію. Це перша істотна відмінність лікувальних препаратів рослинного походження від синтетичних.

Другою істотною відмінністю препаратів рослинного походження від синтетичних є те, що синтез БАР у рослинах відбувається в умовах середовища, що оточує людину чи тварину: певному температурному режимові, атмосферному тиску, вологості, сонячному опромінюванні і з активною допомогою ферментних систем.

Третьою помітною ознакою є те, що природні БАР менш токсичні, і навіть при тривалому застосуванні їх побічних реакцій організму буває значно менше.

У довколишній природі зростає величезна кількість рослин. Тільки у флорі України нараховується близько 5000 видів. Вони в різний час і різними способами потрапляють в організм людини та тварини. Тих рослин, які прийнято називати лікарськими, нараховується понад 1000 видів. Нині в медичній практиці застосовується близько 300 видів рослин, а в ветеринарній медицині — 30-40 видів. Це пояснюється тим, що увага ветеринарних фахівців до фітотерапії послабилась успіхами в галузі хімічної фармацевтичної промисловості. Літератури з цієї проблеми недостатня кількість.

Для зручності лікарські рослини в методичних вказівках розглядаються в алфавітному порядку, в кінці видання маються покажчики українських, російських та латинських назв лікарських рослин. Також наводяться синоніми та народні назви рослин, українська та латинська назви родини. Викладений ботанічний опис рослини кожного виду, коротко описується її хімічний склад, фармакологічні властивості, правила збирання та зберігання. Акцентується увага на виготовленні та застосуванні лікарських форм із рослин /настоїв, відварів, чаїв, настоянок, порошків тощо/.

БІОЛОГІЧНО АКТИВНІ РЕЧОВИНИ ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН

Лікувальна дія рослин пов'язана майже виключно зі специфічними хімічними речовинами, що містяться в них. Хімічні сполуки, що мають лікувальні властивості, поділяються на кілька груп речовин, а саме: алкалоїди, глікозиди, сапоніни, слизи, дубильні речовини, леткі олії, фітонциди, вітаміни, органічні кислоти, мінеральні солі, мікро- й ультрамікроелементи, ензими — ферменти та інші, вміст яких визначає їх лікарську цінність.

Алкалоїди синтезуються в рослинах внаслідок обміну речовин як продукт розпаду білків. Це отруйні азотні сполуки лужної реакції. Вони містяться в клітинному соці рослин звичайно під виглядом солей органічних кислот; переважно тверді, кристалічні, безбарвні, лише деякі з них плинні. В сполуках з кислотами добре розчиняються у воді, погано — в спирті, зовсім не розчиняються в хлороформі. Наприклад, один і той же алкалоїд берберин є в барбарисі звичайному, в горицвіті весняному і в чистотілі звичайному. Найчастіше носіями алкалоїдів є представники родин макових, пасльонових і метеликових. У деяких рослинах буває їх дуже багато, як ось: у молочному соці головок снотворного маку — 26, у чистотілі звичайному — 14; із загальновідомих алкалоїдів кофеїн міститься в зернах кави і в листках чаю китайського, атропін

— у беладоні лікарській, морфії — у головках маку снотворного, нікотин — у листках тютюну.

Гіркоти — це безазотні речовини, дуже гіркі на смак, які сильно подразнюють смакові нерви і посилюють діяльність шлункових і кишкових залоз. Вони містяться, наприклад, і в моху ісландському /центрарінова кислота/, і в насінні хрестового кореня бенедиктинського, в листках берези та в кошиках нагідок лікарських /календен/.

Глікозиди /флавоїни, флавоїни, ізофлавоїни, ксантони, антоціани, антрахінові глікозиди, нітрільні, дигіталісові, фенольні глікозиди: арбутин, саліцин, примулаверин/ — це складні нелеткі і тверді речовини, гіркі на смак, які містять у собі різні цукри /частіше глюкозу/. Їх сполуки із іншими органічними речовинами називаються агліконами. Агліконами можуть бути спирти, альдегіди, феноли, терпени, алкалоїди /глікоалкалоїди/, органічні кислоти. До складу більшості глікозидів входять елементи вуглецю, водню, кисню, інколи сірки /тіоглікозиди в хроні, редьці, гірчиці/ і залишки дуже отруйної синильної кислоти /самбунігрин — в квітках і плодах бузини чорної, амігдалін — в насінні сливових/. Глікозиди містяться у клітинному соці різних рослинних частин. Під впливом високої температури вони розкладаються на цукри та глікони. Сапоніни, змішані з водою, що піняться, є також глікозидами. Діють вони як відхаркувальні і сечогінні. Вони близькі за хімічною будовою до стероїдів. Введення їх у кров спричинює гемоліз.

Дубильні речовини — безазотні неотруйні органічні сполуки, похідні фенолу, які розчиняються в спирті і воді. З білками й алкалоїдами та солями важких металів вони дають осад, з солями заліза утворюють чорнило. На повітрі, під впливом ферментів, окислюються і перетворюються на червоні або темно-бурі флобафени /вже не дають лікувального ефекту/, звідки й походить темне забарвлення різних настоїв і відварів. Найбільше дубильних речовин є в корі дуба і дубових галах, в коренях перстачу прямостоячого, траві звіробою звичайного. Вони проявляють в'язучу та протизапальну дію, особливо при різних захворюваннях травного каналу, стоматиті, при шкірних захворюваннях.

Слизи — безбарвні речовини, різні за своїм хімічним складом, близькі до полісахаридів. Слиз утворюється при варінні деяких рослин: насіння льону, коренів алтеї лікарської тощо; з епідермісу або окремих слизових клітин рослини, рідше з міжклітинної речовини. Під дією розведених кислот слиз розпадається на різноцукри. У воді він набухає й утворює колоїдальні розчини, які пом'якшують та обволікають уражені місця при різних запаленнях. Близькі до них пектини спричиняють перистальтику кишок так само, як клітковина городніх рослин та фруктів, яка, крім цього, сприяє виведенню з організму холестерину.

Леткі олії з вмістом терпенів, сесквітерпенів, азоленів, терпенових спиртів, фенолів і фенольних ефірів, кетонів, органічних кислот, естерів, лактонів — це безазотні леткі органічні речовини; їх можна переганяти з водяною парою. Вони бувають безбарвні та сильно забарвлені, часто з приємним ароматним запахом, пекучі на смак, погано розчинні у воді, добре — в ефірі, хлороформі, спирті та в жирних оліях. За дією одні діють як відхаркувальні засоби /тимол і борнеол/, інші — як сечогінні /олії петрушки/, гірко-ароматичні речовини /ментол/, антисептичні, дезінфікуючі /соснові й смерекові леткі олії/. На повітрі вони стають смолами.

Фітонциди — органічні речовини, різні за своєю хімічною будовою, які утворюються в різних рослинах в процесі обміну речовин і визначаються сильною антибіотичною дією, тобто властивістю вбивати різні мікроби, плісневі гриби й інфузорії та стимулювати захисні сили організму хворої тварини. Їх багато в часнику, цибулі, городній капусті. Багаті на фітонциди листки дуба, берези, сосни. Вони стимулюють регенерацію пошкоджених тканин. Стійкі до дії високих температур.

ЗАГАЛЬНІ ПРАВИЛА ЗАГОТІВЛІ, СУШКИ ТА ЗБЕРІГАННЯ ЛІКАРСЬКОЇ РОСЛИННОЇ СИРОВИНИ

Усяка лікарська рослина містить у собі одне або кілька /а то й комплекс/ діючих начал, тобто речовин, здатних за певних умов виявляти в організмі людини і тварини ті або інші цілющі властивості. Ці начала іноді розподіляються по всій рослині. Частіше ж зосереджуються лише в певних її органах, а тому для лікувальних потреб вживається або вся рослина, або ж ті частини її, які містять діючі начала. В одних рослин це корені, у других — листя, у третіх — квіти, в четвертих — уся надземна частина або верхівки рослини і т.д.

Кількість діючих начал у лікарській рослині у різні фази вегетації рослини змінюється. Тому лікарську сировину краще збирати тоді, коли в ній накопичується максимальна кількість діючих речовин: у корі — у період весняного соковиділення; у надземних зелених частинах — під час цвітіння і на початку плодоношення; у плодах /в тому числі в насінні/ — у період повного досягання; у коренях після того, як зів'яне надземна частина рослини.

Виходячи із зазначених періодів, встановлено такі строки збирання лікарських рослин.

Бруньки збираються у березні — квітні, коли вони набубнявіли, а листя ще не розпустилось. Узимку збирати бруньки недоцільно. Дрібні

бруньки зрізають разом із гілками, а після висушування обмолочують. Великі бруньки зрізають ножом тільки з бокових гілок.

Кору збирають навесні під час сокоруху тільки з молодих стовбурів і гілок у спеціально відведених місцях /із дерев та кущів, які призначені для розчистки, вирубування/. Кору попередньо очищають від наростів і лишайників, потім гострим ножом роблять два продовгуваті надрізи довжиною 20-30 см і з'єднують їх поперечним напівкільцевим надрізом, знімають кору.

Квітки збирають залежно від строків цвітіння кожного виду рослин, але переважно в період від початку цвітіння до початку в'янення квітки /або суцвіття/. З більшості рослин квітки зривають руками, іноді збирають цілі суцвіття або зривають тільки квіткові кошики з квітконосів вручну. Квіти слід зривати обережно, не м'яти, транспортуючи до місця сушіння, оберігати від сонця.

Листя заготовляють у період цвітіння рослини /деякі — після цвітіння/. Зривають або зрізають ножом з черешком, без черешка чи з його частиною. Інколи рослину скошують, а після сушіння обривають листя.

Траву збирають під час цвітіння рослини /деякі — у фазі бутонізації/, скошують, зрізають серпом або ножом на рівні нижніх листків. Оголені стебла не зрізають. З деяких рослин зрізають /або відламують/ тільки верхівки, що цвітуть, завдовжки 10-15 см і бічні гілочки. Забороняється зривати траву руками, висмикувати рослину з корінням.

Плоди збирають у різні строки в період повного досягання, який визначають за зовнішнім виглядом рослини. Плоди зривають руками без плодоніжок. Найкраще плоди збирати вранці або увечері, оскільки зібрані в спеку плоди швидше псуються. Зіпсовані і пошкоджені плоди слід негайно відкинути. Краще збирати плоди в кошики, зсередини обшиті мішковиною.

Корені, кореневища і бульби збирають навесні і восени, здебільшого восени, після припинення руху соків у рослині, коли вся надземна частина рослини починає в'янути. Роблять це так. У радіусі 10-15 см від стебла обкопують корені і кореневища, заглиблюючи лопату у ґрунт, щоб не підрізати їх; потім вивертають корені з ґрунтом, старанно очищають від землі і миють у проточній воді.

Корені і бульби краще промивати у кошиках, ящиках. Товсті корені розчахають на кілька частин.

Перевага осіннього збирання коренів і кореневищ полягає у тому, що восени вони крупніші, протягом літа в них накопичується запасний

ВИКОРИСТАНА ТА РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Беркало Л.А. В поисках ключ-травы: Кн. о лекарственных растениях. — Х.:Ирапор, 1990. — 269 с.
2. Биологически активные вещества и растения в профилактике паразитов /И.С. Жариков, М.В. Якубовский, С.С. Липницкий. — М.Н: Урожай, 1986, — 136 с.
3. Вітаміноносні лікарські рослини: Довідник /Ф.А. Жогло, В.П. Попович, П.В. Олійник, Р.М. Шурина. — Львів: Світ, 1992. — 152 с.
4. Губергриц А.Я., Соломченко Н.И. Лекарственные растения Донбасса /Под. ред. А.Я. Кобзарь. — Донецк, 1990. — 280 с.
5. Демидов Н.В. Гельминтозы животных: Справочник. — М.: ВО "Агропромиздат", 1987. — 335 с.
6. Довженко В.Р., Довженко А.В. Растения служат человеку: Справочник. — Симферополь: Таврия, 1991. — 368 с.
7. Епанчиков А.В. Лекарственные растения Урала и Зауралья. — М.: Прометей, 1990. — 192 с.
8. Зелені скарби України /С.А. Генсірук, В.О. Кучерявий, Л.Й. Гайдарова, В.Д. Бондаренко; За ред. С.А. Генсірука, — К.:Урожай, 1991. — 192 с.
9. Кархут В.В. Жива аптека. — К.:Здоров'я, 1992. — 312 с.
10. Кархут В.В. Ліки навколо нас. — К.:Здоров'я, 1993. — 232 с.
11. Ладинина Е.А., Морозова Р.С. Фитотерапия. — Л.: Медицина, 1990. — 304 с.
12. Лекарственные растения /Растения-целители/: Справочное пособие /А.Ф. Гаммерман, Г.Н. Кадаев, А.А. Яценко. — Хмельевский. — М.: Высшая школа, 1990.
13. Лікарські рослини: Енцикл. довідник /За ред. А.М. Гродзінського. — К.: Вид-во УРЕ, 1992. — 544 с.
14. Мамчур Ф.І. Фітотерапія в урології. — К.:Здоров'я, 1991. — 144 с.
15. Носаль І.М. Від рослини до людини: Розповіді про лікувальні та лікарські рослини України. — К.: Веселка, 1992. — 606 с.
16. Перевозченко І.І., Андрієнко Т.Л. Рослини зеленої аптеки: Поширення, збирання, використання. — К.: Урожай, 1993. — 96 с.
17. Рабинович М.И. Лекарственные растения в ветеринарной практике: Справочник. — М.: Агропромиздат, 1987. — 288 с.
18. Рабинович М.И. Ветеринарная фитотерапия. — М.: Росагропромиздат, 1988. — 174 с.
19. Смик Г.К. Знайдем в рослині порятунок. — К.: Т-во "Знання" України, 1992. — 62 с.
20. Терлецький В.К. Дивовижне у світі рослин. — К.: Урожай, 1990. — 208 с.
21. Товстуха Є.С. Фітотерапія. — К.: Здоров'я, 1990. — 304 с.
22. Царев С.Г. Лекарственные растения в ветеринарии. — М.: Россельхозиздат, 1964.

ЗМІСТ

	Стор.
ВСТУП.....	3
БІОЛОГІЧНО АКТИВНІ РЕЧОВИНИ ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН.....	4
ЗАГАЛЬНІ ПРАВИЛА ЗАГОТІВЛІ, СУШКИ ТА ЗБЕРІГАННЯ ЛІКАРСЬКОЇ РОС- ЛИННОЇ СИРОВИНИ.....	6
ВИГОТОВЛЕННЯ ЛІКУВАЛЬНИХ ФОРМ РОСЛИН.....	10
ХАРАКТЕРИСТИКА РОСЛИН ЗА ВИДАМИ.....	13
АЛФАВІТНИЙ ТА НОМЕРНИЙ ПОКАЖЧИК УКРАЇНСЬКИХ НАЗВ ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН.....	67
АЛФАВІТНИЙ ТА НОМЕРНИЙ ПОКАЖЧИК РОСІЙСЬКИХ НАЗВ ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН.....	67
АЛФАВІТНИЙ ТА НОМЕРНИЙ ПОКАЖЧИК ЛАТИНСЬКИХ НАЗВ ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН.....	68
АЛФАВІТНИЙ ТА НОМЕРНИЙ ПОКАЖЧИК УКРАЇНСЬКИХ СИНОНІМІВ ТА НАРОДНИХ НАЗВ ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН.....	69
АЛФАВІТНИЙ ТА НОМЕРНИЙ ПОКАЖЧИК РОСІЙСЬКИХ СИНОНІМІВ ТА НАРОДНИХ НАЗВ ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН.....	71
ПОКАЖЧИК РОСЛИННИХ ПРЕПАРАТІВ ВІДПОВІДНО ПАРАЗИТОЗІВ ТВА- РИН ТА ПТИЦІ /із зазначенням номера рослини/.....	73
ВИКОРИСТОВАНА ТА РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	76

Здано до набору 17. 04. 95. Підписано до друку 13. 06. 95. Формат паперу 60/80¹/₁₆.
Папір газетний. Умовно друк. арк. 4,42. Тираж 500. Безплатно. Зам. 974.
ОП "Білоцерківська друкарня". 256400, Б. Церква, б-р 50-річчя Перемоги, 22а.